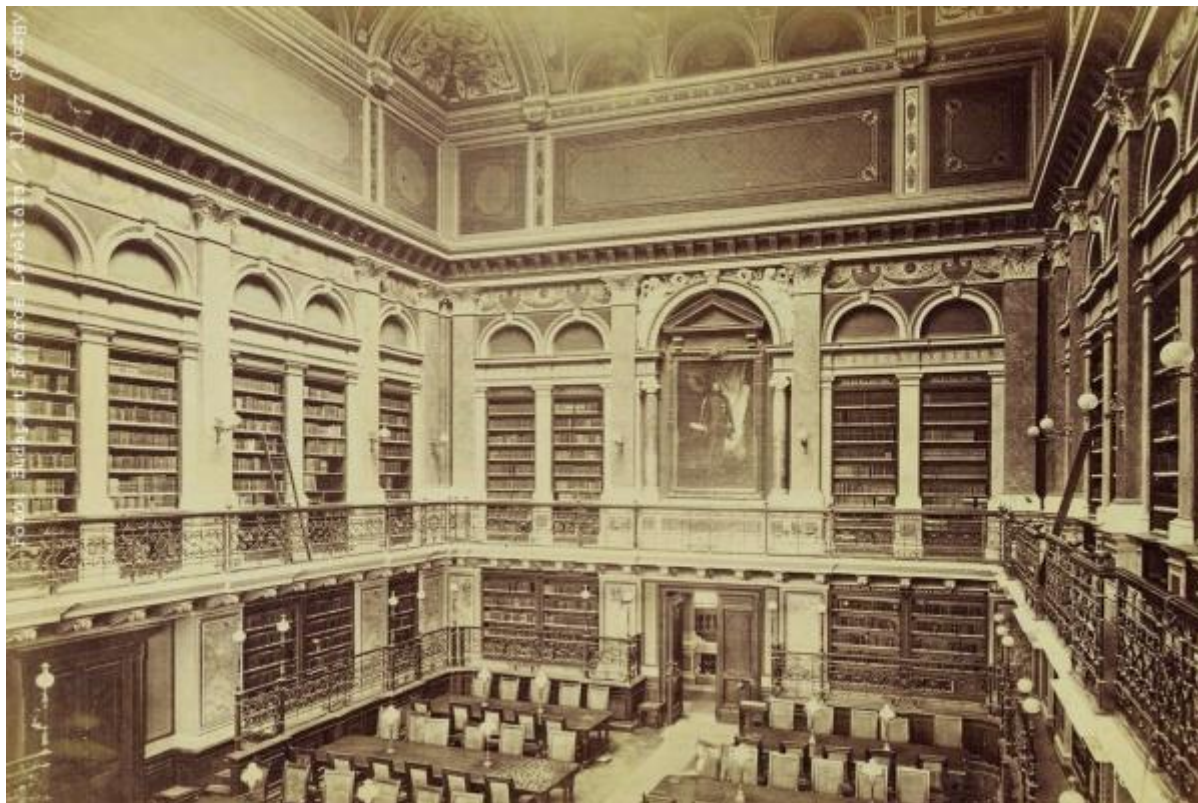

Anno 1918

Könyvek és emberek

Morvay Péter 2018. 05.25. (XXII/21)

Mit olvasott a magyar szellemi elit száz évvel ezelőtt? – erre a kérdésre adott választ egy épp száz éve megjelent könyv, amiből sok minden kiderül nemcsak a megszólalókról, hanem a korról is.

Nemrég megkerült egy elveszettnek hitt Ady-kézirat, amelyben a költő arra a körkérdésre válaszol, hogy mely könyvek „állandó, vagy újra-újra visszatérő olvasmányai”, illetve mely könyvek gyakoroltak rá mély hatást? Ezt a két kérdést a Könyvtári Szemle szerkesztői elküldték az akkori magyar szellemi elit száz kiemelkedő tagjának – volt köztük író, költő, irodalmár, bölcész és természettudós, valamint egyházi személy is –, és a válaszokat 1918 nyarán könyvben is megjelentették. (Ady választát innen már ismertük, most azonban az eredeti kézirat is meglett.)

A Könyvek könyve címmel épp száz éve megjelent kötet több szempontból is különleges, inspiráló olvasmány. A körkérdésre (akkori szóhasználattal: az ankétra) végül 87 válasz érkezett, a legkülönfélébb terjedelemben és műfajokban. Voltak, akik szigorúan csak a kedvenc olvasmányaik címeit sorolták fel, ám mások – a többség – személyes, elgondolkodtató, időnként önéletrajzi töredéknek, vallomásnak is beillő válaszokat küldött. Talán a legeredetibb Móricz Zsigmond volt, aki először humorosan „szakmai titoknak” minősítette a kedvenc könyvlistáját, majd megenyhülten egy gyerekkorára visszaemlékező novellát írt feleletképpen (lásd a keretes írásunkat).

Háború után, mozi előtt

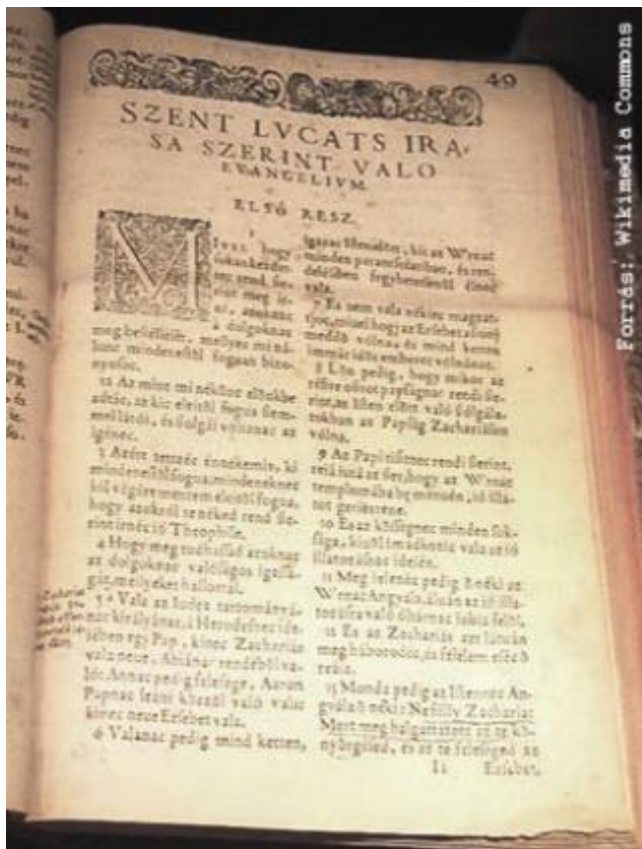
Már a kötet tartalomjegyzéke mellbevágó, mert a névsor tudatosítja azt, milyen kiváló nemzedék élt Magyarországon száz éve. Persze ez a pillanatkép lehet optikai csalódás, hiszen ötven évvel korábban vagy ötven évvel később hasonlóan impozáns névsort lehetett volna összeállítani a szellemi elit kortárs nagyaiból. (Egy mai listában már nem lennének ilyen biztos.) Mindenesetre ebben a könyvben egymás mellett – sokszor egymás műveit említve – szerepel Ady Endre, Móricz Zsigmond, Kosztolányi Dezső, Babits Mihály, Tóth Árpád, Gárdonyi Géza, Szabó Dezső és Karinthy Frigyes – hogy csak az írókat, költőket említsem.

A gyűjtemény azonban nemcsak a válaszadóról, hanem a korról is izgalmas közelképet ad. 1918-ban járunk, a nagy háború végnapjaiban, amikor Európa és ezen belül Magyarország sem tudta még, hogyan lesz a harcok végeztével. Ebben a bizonytalan korban – mint azt a kötet szerkesztői az előszóban megjegyzik – valóságos olvasási láz tört ki: „a háború véres függőnye mögött hihetetlen hódításokat tesz a magyar könyv”. Volt, akinél a könyv a kapaszkodót jelentette a kizökent világban: „A háború (...) csak még jobban kimélyítette a régiekhez, a kipróbáltakhoz való viszonyomat: kiállották a tűzpróbát. Épp így menekülök hozzájuk a háborús borzalmak elől, mint ahogy menekültem a békés világ sok nyomorúsága elől is” – írta Bolgár Elek szociológus.

Mások azonban nem tudták a könyvek borítólapjai mögé bújva kizárni a valóságot: „Még a könyvek is elhagytak, mintha lelkeszállt üres címlapok, vagy cifra kötések sorakoznának csak a polcokon, a hangjuk elakadt a háború őrjöngésében, a sírás, messziről dübörgő marsok, néma fájdalom és a tehetetlen dühös megalázás torokkaptak őket, beléjük fojtott mindent, hiába lapoztam fel régi, meghitt helyeket, a szemem elfutott Doberdóig és a könyv némán csapódott össze a kezemben” – ezt Miklós Jenő hírlapíró, a Világ szerkesztője válaszolta.

A kor más szempontból is vízvonal. Száz éve éppen az utolsó pillanatait éltük annak az évezredes időszaknak, amikor az írott könyvek jelentették a tudás, az elmélyülés, a szórakozás legfontosabb forrásait. Ennek a korszaknak épp a századforduló jelentette a fénypontját, amikor már megszülettek a tizenkilencedik század második felének nagy regényei (külföldön és idehaza), miközben az új nyomtatási technológiának köszönhetően egyre szebbek és vonzóbbak lettek a könyvek. Ekkor váltak igazi sikervállalkozásokká a nagy nyomdák, amelyek közül több egyben jelentős könyvkiadó is volt (Athenaeum, Franklin, Egyetemi Nyomda, Kner). Nyomukban persze már ott álltak készenlétben az új,

konkurens technológiák, de ezek még éppen nem korlátozták a könyvek és az olvasás kiemelt helyzetét. Mert ugyan 1918-ban már 103 mozi működött Magyarországon, de a hangosfilm és vele a klasszikus magyar filmek nagy korszaka még jó egy évtizedet váratott magára. A rádió pedig csak 1925-ben indult, így a betűk egyeduralmát semmi nem fenyegette. De persze ebben a korban is voltak, akik aggódtak a minőség elvesztése miatt: „Fájdalom, a sokat olvasó emberek közé tartozom. Mindig irigyeltem azokat, akik egy-egy jó könyvet tízszer olvasnak azalatt, hogy mi mások tíz jó-rossz könyvet lapozgatunk, ahogy a könyvpiac felénk dobja. De hát a tömegtermelés korában élünk és az ember nem akar hátramaradni. Azután, a sok új könyv olvasására azért is szükség van, hogy megtudjuk, mi nincs bennük” – írta Szász-Schwarz Gusztáv. Vajon mit szólna a neves jogtudós ma, száz évvel később, amikor a könyveknek a mozi és a televízió-rádió mellett (illetve előtt) évtizedenként újabb és újabb kápráztató digitális újdonságokkal kell megküzdenie?

Életre szóló társak

De nézzük, mit is válaszoltak a megkérdezettek magára a kérdésre? Nem meglepően sokan, sokféle szerzőt és művet jelöltek meg, amelyek között azért megbízhatóan ott voltak a nagy, korszakos alkotások, amelyek ma sem veszítettek értékükből. A világirodalomból a Biblia, Shakespeare, Goethe, Dickens, Tolsztoj, Dosztojevszkij és Flaubert, míg a magyar szerzők közül Arany, Jókai, Petőfi, Vörösmarty és Ady. Közülük a kötet megjelenésekor már csak Ady élt, de ő is csupán néhány hónapot, így szinte önéletrajzi búcsúvallomásként is olvashatók a most meglelt kéziraton olvasható sorok: „Állandó olvasmányom voltaképpen nincs is más, mint a Biblia, de vissza-visszatérő olvasmányaim szép számúak. Például Jókai regényeit, olykat talán negyvenedikszer, olvasom, emlékezéssel, néha-néha és néhol-néhol az első olvasás nagy szenzációjával. Külön örömem megtalálni a még gondosabb Mikszáth-nál is, egy-egy anekdotának,

ötletnek, furcsaságnak ismétlődését, elváltozását. Tanulságos olvasmányok ezek annak, aki a mostani Magyarországot szeretné kicserélni egy kevésbé urival, káprázóval, de frissebb erejűvel, jobbal. Petőfi-t igazán, gyakran most néhány év óta olvasom és szeretem, de Arany nagy bűnbánó megtérésem után se lett gyakran óhajtott olvasnivalómmá. Shakespeare-re petőfisen áradozót nem írnék, de szintén kellett s ma is sokszor kell mesés világainak némelyikében el-elbarangolnom. (...) De az olvasnivalóimban is vallom predestinációs hitemet: mit el kellett olvasnom, kezembe került, akár boltból, akár kölcsön, akár a vasuti kocsiban találtam. Vagy legalább is evvel vigasztalom magam, ha néha kétségeim vannak: vajon okosan, gurmand-módra, jól válogattam össze s fogyasztottam-e el irodalmi fogásaimat?” – írta az akkor már nagybeteg Ady.

A kötetben a világirodalmi említések több évezredet öleltek át, a magyar szerzők közül azonban jószerivel senki nem említett 18. század előtt élt író vagy költőt (talán egyedül Zrínyi a kivétel). Ami viszont egyforma, akár hazai, akár külföldi műről van szó, a könyvek iránti vonzalom. Sokak véleményével egybecseng Erdélyi Pál, kolozsvári könyvtárigazgató őszinte vallomása: „A könyv végig kísérte egész életemet, pályámon igen sokféle módon és alkalommal, gazdag változatosságban mindvégig és mindig társam; kenyerem, gyönyörűségem, munkám, vigasztalásom és becsvágyam forrása volt. Nem tudok visszaemlékezni életemnek egyetlen szakaszára, mikor a könyv nem lett volna jó barátom s én barátja minden jó könyvnek. Nem is egy vagy több könyv tehát, hanem maga a fogalom, ami én reám állandó és elhatározó hatással volt. Ezért, hogy hálátlan és elfogult ne legyek, nem egy vagy több könyvnek, hanem általában a jó könyvnek köszönöm, amit velem tettek. S ha mégis megnevezhetek egy könyvet, amit életemben legtöbbször elővettem, a Bibliát, abban a tudatban tehetem, hogy azt minden korok, nemzetek és nemzedékek a könyvek könyvének ismerték el. Íróim, akiket sokszor fölkeresek, többen vannak, közöttük Dickenst és Jókait, Dantét, Shakespeare-t és népi költészetünk könyveit forgatom legtöbbször és állandóan.”

Próféták könyve

A Könyvek könyve gyűjteménye nemcsak irodalmi értékekről és nagy művészekről szól, hanem a megkérdezettek hitéről, világlátásáról is sok mindent elárul. A 87 válaszolóból harmincan említik a Bibliát, mint többnyire állandó vagy visszatérő inspirációs forrásukat. Adynál ez a legkevésbé sem meglepő, de így volt ezzel Balázs Béla költő, színműíró is: „Állandó olvasmányom, úgynevezett »bibliám« nincsen, talán éppen a Bibliát kivéve, az is inkább »ujra meg újra visszatérő«-nek volna nevezhető.”

Van, aki a teljes Szentírást olvassa újra és újra: „Állandó olvasmányom a Biblia, mely tele van a legcsodálatosabb történetekkel” – írja Lengyel Menyhért színműíró, de így van ezzel Tóth Árpád, Beregi Oszkár színművész és Szabó Dezső is, aki még csak ezután vált a magyar irodalom egyik legvitatottabb tehetségévé. Az egyik legköltőibb vallomás Gárdonyi Gézáé: „Olyan könyv, amelyet többször is elolvasok, csak egy van: az Újtestámentum. Mindennap olvasok belőle már több húsz événél. Mindig ott van az éjjeli asztalomon. A koporsómban is az legyen a szívemen.” (Igaz, Gárdonyi bibliás ragaszkodását árnyalja, hogy Darwint és Buddhát is említi, mint gondolkodásának nagy fordulópontjait, utóbbiról egyenesen azt írta: „Úgy hatott rám, mint a mesebeli élet vize, amely örök életerőt ad annak, aki belőle iszik.”)

Aztán vannak, akiket az ószövetségi könyvek ragadtak meg inkább: „a Bibliát, különösen a prófétákat, szintén újra meg újra olvasom, ha időm van rá” – írta Kozma Andor hírlapíró-politikus, míg másokra inkább az evangéliumok hatottak.

Elgondolkodtató, hogy száz éve a baloldali, haladó gondolkodók sem restellték inspirációs forrásuknak vallani a Szentírást: „Napi olvasmányom reggelenként a Biblia, melyet jó volna, ha nemcsak a hívők, hanem a tudósok is gondolkodva olvasnának. Ha közelebb jutunk a belső maghoz, csodálatos erő és serkentés árad ki belőle” – írta Bernát István, agrárpolitikai író, a magyar szövetkezeti ügy vezéralakja. Igaz, nem mindenkit: Jászi Oszkár például a rá nagy hatással lévő szerzők között a Bibliát nem, Marxt és Engelst viszont említi (alig vagyunk néhány hónappal a bolsevik puccs után, így Lenint ekkor még nem tehetette hozzá).

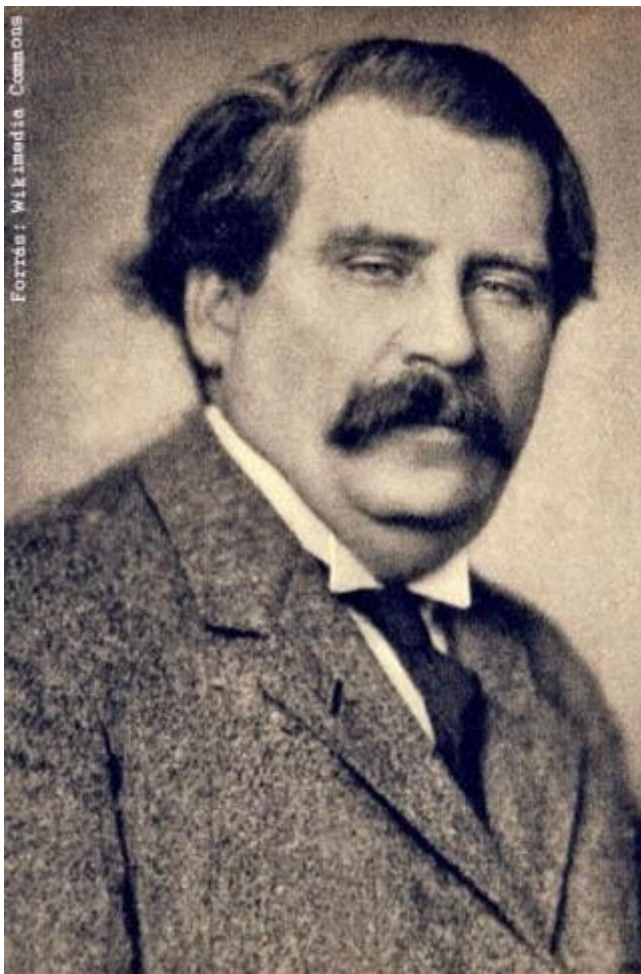
Marx egyébként meglepő módon többeknél felbukkan pozitív hatásként, aminek persze egyik oka lehet, hogy a kommunizmus és szocializmus rémtörténete ekkor éppen csak elkezdődött. Lukács György esetében aligha meglepő, hogy „elveszíthetetlen értéknek” nevezi Marxt, csakúgy, mint Szabó Ervin baloldali könyvtárigazgató. A Kommunista kiáltvány „irodalmi szempontból is klasszikus írás” – legalábbis Kárpáti Aurél színműíró szerint.

Más meglepő hatásokról is beszámolt a megkérdezettek egy része. Ahogy Nyugat-Európában, úgy Magyarországon is többen kacérkodtak a keleti filozófiákkal. Gárdonyit már említettük, Supka Géza régész-irodalmár „a tao gyöngyeit” méltatja, sok más klasszikus mellett. Az arab irodalomból az Ezeregyéjszakát említik néhányan, Heltai Jenő emellett „pár arab költőt” is visszatérő olvasmányai között említi. Az iszlám vagy a Korán azonban senkinek nem kívánczolt a tollára.

Folytathatnánk a csemegézést a terjedelmes kötetből, most csak Karinthy válaszából idézünk, ami nem biztos, hogy igaz, de szellemes: „Holnap talán mást irtam volna, mint ma. A legszebb könyvet – ez kellene hogy legyen minden írónak a hite – még nem irták meg.”

Akit mélyebben is érdekel ez az irodalmi múltidézés, a művet megtalálja a Magyar Elektronikus Könyvtárban (Könyvek könyve. Szerkesztette: Kőhalmi Béla, 1918). Akinek pedig kedve támadt így száz év késéssel magának is válaszolni a feltett kérdésre, kérjük, küldje el szerkesztőségünkbe. A legérdekesebbeket a Hetek Blogon (hetek.blog.hu) közzétesszük.

Móricz Zsigmond válasz-novellája (részlet)

„-Az, amit kérdez, üzleti titok, – felelte mosolyogva M. Zs., akit felkerestem. Különben pedig olyan nehéz kérdés, amire nem tudok néhány címmel válaszolni. Mit mondjak? A Biblia? Jókai? Az angol, francia, az orosz írók? ... Mindezek úgy elhatárolódnak s egyben úgy összemosódnak, mint az életem egyéb eseményei... A legelső könyv, amit életemben olvastam, öt éves koromból származó emlék. Betegen feküdtünk az öcsémmel, ő négy éves volt. A nagybátyám azt kérdezte, mit hozzon a városból, én könyvet kértem, az öcsém (Doberdón esett el most 1915 őszén, harmincnégy éves korában...), ő szegényke,

azt mondta, hogy: lovat. A bátyánk hozott nekem egy kis piros könyvet, neki egy falovat... S éppen úgy emlékszem ennek a kerekeken járó kis meklenburgi csodaállatnak a szagára ma is, mint annak a kis könyvnek idegen, azóta sem látott kastélyos, kuglófevő, parkban futkározó Karolina nevű kis urilányaira... Mint egy elmúlt tündérvilág illata, szivárványa csillog felém a múltból. A kis falóval találkoztam a múlt bucsun a Józsefvárosban, mindjárt hoztam belőle a kis lányaimnak. De ezek lányok, nem látom náluk a nagy szenzációt, amit annak idején nekem adott..."